

DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-41-9>

УДК 330.5(477)

ВПЛИВ COVID-19 НА СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНЕ СТАНОВИЩЕ НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ

COVID-19 IMPACT ON SOCIO-ECONOMIC SITUATION OF UKRAINE POPULATION

Реут Анна Георгіївна

кандидат економічних наук, старший науковий співробітник,
Інститут демографії та соціальних досліджень імені М.В. Птухи
Національної академії наук України
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9623-9248>

Клименко Юлія Анатоліївна

кандидат економічних наук, молодший науковий співробітник,
Інститут демографії та соціальних досліджень імені М.В. Птухи
Національної академії наук України
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0086-2933>

Reut Anna, Klymenko Yuliia

Ptoukha Institute for Demography and Social Studies
of the National Academy of Sciences of Ukraine

Стаття присвячена впливу COVID-19 на соціально-економічне становище населення України, а саме на доходи, витрати, купівельну спроможність, фінансові можливості, проаналізовано рівень бідності в період пандемії COVID-19. Проаналізовано зміни соціально-економічного стану та статусу зайнятості на ринку праці. Здійснено порівняння між доковідним періодом (2019 р.) та ковідними роками (2020–2021 рр.). Зміна рівня доходів через карантинні заходи, впроваджені державою для запобігання поширення епідемії коронавірусу, мали певний вплив на зміну споживчих можливостей та поведінки. Очевидно, що збільшення частки витрат на харчування відбулося за рахунок скорочення інших складових таких як непродовольчі витрати та послуги. Проаналізовано зміну рівня витрат на послуги та споживчі товари в різних типах домогосподарств. Зосереджено увагу на немонетарних аспектах зміни становища населення та на суб'єктивній оцінці змін внаслідок коронавірусної кризи.

Ключові слова: соціально-економічне становище, купівельна спроможність, доходи, бідність, споживчі можливості, споживча поведінка, вплив COVID-19, суб'єктивна самооцінка населення.

The article is devoted to the impact of COVID-19 on the socio-economic situation of Ukraine population, namely on incomes, expenses, purchasing power, financial opportunities, poverty rate during pandemic period of COVID-19. In 2020, Ukraine, like the whole world, entered a global economic crisis caused by the pandemic. Ukraine belongs to countries with fairly high indicators of population differentiation by income, and the COVID-19 epidemic has made significant adjustments to family budgets, negatively affected the financial situation of individuals, and radically changed the everyday life of millions of people. One of the destructive consequences of coronacrisis is poverty rate increasable. Changes in the socio-economic status and employment status on the labor market are analyzed. Under conditions of quarantine uncertainty the well-being of working people (whose wages are the main income source for most Ukrainian families) has worsened due to the epidemic. A comparison was made between the previous period (2019) and coronavirus years (2020–2021). The change in the level of income due to the quarantine measures implemented by the state to prevent the spread of the coronavirus epidemic had a certain impact on the change in consumer opportunities and behavior. Obviously that the increase in the share of food costs occurred due to the reduction of other components such as non-food costs and services. The change in the level of spending on services and consumer goods in different types of households was analyzed. The article examines how the coronavirus crisis affected the population depending on the degree of urbanization of the area of residence. The poorest people were first of all negatively affected by the economic crisis, but the economic downturn of 2020 could not change the main profiles of poverty in Ukraine. Attention is focused on the non-monetary aspects of the change in the population's situation and on the subjective assessment of changes due to the coronavirus crisis. It is worth noting that due to the global epidemic of the coronavirus, the level of deprivation (deprivation) among the population will increase

Keywords: socio-economic situation, purchasing power of income, poverty, consumer opportunities, consumer behavior, impact of COVID-19, subjective self-assessment.

Постановка проблеми та актуальність.

З початком пандемії коронавірусу суспільство зіткнулося з новою реальністю. В 2020 році Україна, як і весь світ увійшла в глобальну економічну кризу, спричинену пандемією. Україна належить до країн з досить високими показниками диференціації населення за доходами, а епідемія COVID-19 внесла суттєві корективи в сімейні бюджети, негативно вплинула на матеріальне становище індивідів та кардинально змінила повсякденне життя мільйонів людей.

Аналіз останніх публікацій і досліджень.

У зарубіжній і вітчизняній літературі протягом останніх років накопичено значний об'єм теоретичного матеріалу, який стосується пандемії коронавірусу. Основні аспекти впливу коронавірусної кризи на бідність були проаналізовані в монографії Інституту демографії та соціальних досліджень НАН України [1], комплексним вивченням рівня життя в умовах соціально-економічної нестабільності займається Л. Черенко [2], в роботах працівників Інституту соціології НАН України проаналізовано соціальні наслідки COVID-19 в Україні [3]. На міжнародному рівні важливими і цікавими є дослідження з цієї тематики співробітників Світового банку [4], ООН [5] та IPPR [6]. Відмічаючи безперечний здобуток цих авторів, слід вказати на необхідність продовження наукових пошуків у контексті змін соціально-економічного становища населення України внаслідок пандемії COVID-19.

Новизна роботи: здійснення оцінки впливу двох хвиль пандемії COVID-19 (в 2020 та 2021 роках) на соціально-економічне становище населення України, зокрема щодо: купівельної спроможності доходів населення до пандемії та під час коронавірусної кризи; споживчих можливостей та зміни споживчої поведінки в умовах карантинних обмежень; суб'єктивних оцінок змін становища населення під впливом пандемії, а також щодо її впливу на ситуації з бідністю в країні в цілому та для окремих соціально-демографічних груп.

Метою статті є дослідження особливостей впливу пандемії COVID-19 на соціально-економічне становище населення України та оцінка наслідків коронавірусної кризи.

Методи дослідження. Для дослідження впливів двох хвиль коронавірусної кризи на соціально-економічне становище населення України застосовано сукупність загальнонаукових і спеціальних прийомів та методів дослідження, серед яких: аналіз рядів динаміки

та структурних зрушень, порівняння та узагальнення – для дослідження змін у рівні та структурі доходів, споживчих витрат / можливостей та трансформації споживчої поведінки, а також дослідження монетарної і немонетарної бідності; порівняння та узагальнення – для дослідження самооцінок населення щодо впливу пандемії COVID-19 та протиепідеміологічних заходів на їх соціально-економічне становище та самопочуття; графічний метод – для наочного відображення результатів аналізу.

Інформаційною базою дослідження є дані Державної служби статистики України, Національного банку України, статистичні матеріали Європейського бюро статистики, дані Міністерства фінансів України, Міністерства соціальної політики України, Міністерства економічного розвитку України, мікрофайли «Обстеження умов життя домогосподарств України», соціологічні дослідження, електронні Інтернет-ресурси та ін.

Виклад основного матеріалу. Пандемія COVID-19 стала серйозним викликом для всього світу. Вплив ковідкарантину на українське суспільство лише загострив соціально-економічні проблеми України (такі як бідність, безробіття, низькі норми оплати праці, тощо). Підтвердженням цьому є результати дослідження Ipsos Global Advisor [7], за результатами якого (з поміж інших 18 альтернатив) населення менше турбується про проблему COVID-19, аніж з приводу корупції, бідності та безробіття (рис. 1).

До кінця 2021 р. відбулися зміни в напрямку нормалізації життя в очікуваннях людей. Але вже в грудні 2021 р. за результатами опитування KMIC [8] дані свідчили про те, що незважаючи на пандемію COVID-19 та інші проблеми, жителі України у грудні 2021 р. почували себе такою ж мірою щасливими, як і перед пандемією коронавірусу в травні 2018 р. (рис. 2).

Одне з можливих пояснень полягає в тому, що люди сприймають COVID-19 як загальну зовнішню загрозу, яка впливає на всіх. Також варто врахувати, що попередні дослідження KMIC засвідчили, що самооцінка щастя насамперед залежить від задоволеності власним життям (зокрема – сім'єю, особистим, інтимним життям, роботою, матеріальним становищем, здоров'ям), і меншою мірою пов'язана зі сприйняттям загальних проблем чи загроз (таких як стан справ у країні, екологія, тощо) [8]. Водночас глобальною тенденцією, яка знайшла своє відображення і в Україні, є рутин-

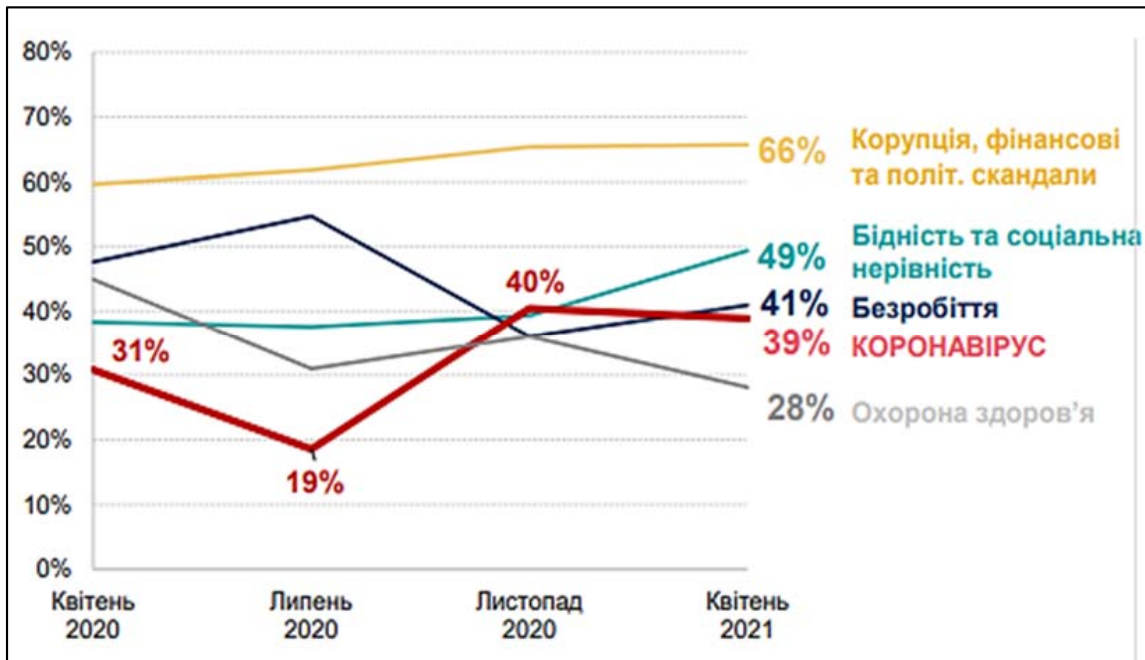

Рис. 1. Найбільш серйозні проблеми для українців (з можливістю обрати не більше трьох альтернатив), Україна, 2020–2021 рр.; %
Джерело: [7, с. 5]

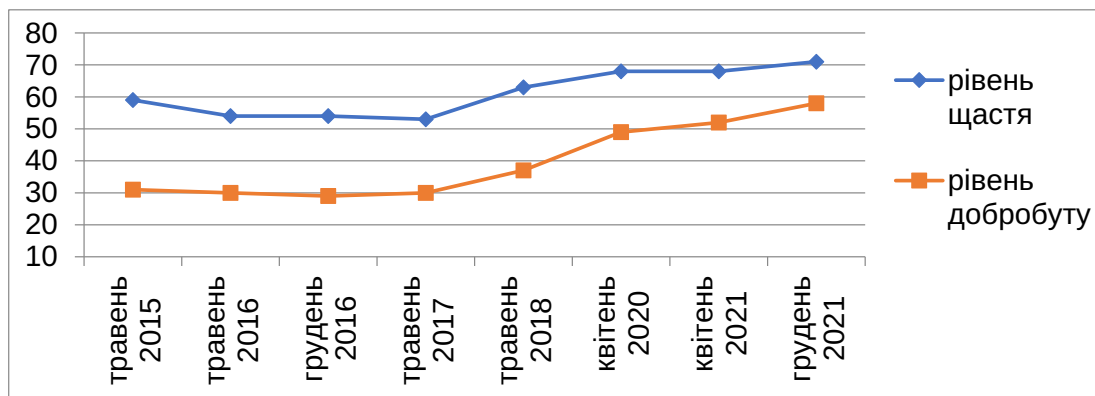

Рис. 2. Динаміка відчуття щастя та самооцінки матеріального становища населенням України, травень 2015 – грудень 2021 рр.; %
Джерело: [8]

нізація коронавірусної кризи, внаслідок соціально-психологічної адаптації суспільства. Згідно з результатами опитування «Соціальні наслідки COVID-19 в Україні» лише для чверті опитаних (26,1%) їх спосіб життя зазнав значних змін. Для більшості респондентів їх спосіб життя загалом з початком пандемії коронавірусу в Україні з весни 2020 р. змінився незначним чином (43,6%) або взагалі не змінився (30,4%) [3].

Купівельна спроможність доходів населення України: порівняльний аналіз ситуації до пандемії та під час коронавірусної кризи.

Україна належить до країн з досить високими показниками диференціації населення за доходами, а епідемія COVID-19 внесла суттєві корективи в сімейні бюджети, негативно вплинула на матеріальне становище індивідів та кардинально змінила повсякденне життя мільйонів людей. Розподіл доходів, який характерний для сьогоденної України, доводить наявність в українському суспільстві суттєвої поляризації за рівнем матеріальної забезпеченості.

Оцінити рівень добробуту населення можна за допомогою аналізу рівня дохо-

дів, витрат та споживання домогосподарств. Дохід будь-якого домогосподарства складається з декількох компонентів, це залежить від соціально-демографічного складу домогосподарства, рівня освіти та виду діяльності його членів. Але основним джерелом доходів більшості домогосподарств залишається доход від оплати праці (табл. 1).

Однією з основних проблем економічної нерівності населення України є те, що зайнятість не захищає працюючу особу від бідності саме через низькі стандарти оплати праці. За умов невизначеності і карантину через епідемію погіршився добробут працюючих осіб, заробітна плата яких є основним джерелом існування більшості українських сімей. Так, рівень бідності за доходами нижче фактичного прожиткового мінімуму серед працюючих становив 13,3% у 2019 р., а у 2020 р. внаслідок кризи зріс до 14,7%.

Варто також врахувати, що одним з наслідків економічної кризи в Україні в результаті пандемії є зміни соціально-економічного стану та статусу зайнятості на ринку праці. Так, згідно з результатами опитування «Соціальні наслідки COVID-19 в Україні» [3] кожен п'ятий респондент особисто зазнав звільнення з роботи або залишилися без заробітку частково або повністю. У 22% респондентів хтось з родичів був звільнений з роботи або залишився без заробітку частково або повністю. 17% респондентів зазначили, що в них виникла заборгованість перед банками, іншими фінансовими установами або приватними особами. Істотним диференціюючим чинником щодо впливу пандемії COVID-19 на статус зайнятості є тип населеного пункту.

Чим вищий рівень урбанізації населеного пункту, тим більшою є частка осіб, які залишилися без заробітку під час карантину (табл. 2).

Коронавірусна криза вплинула на купівельну спроможність населення, яку можна оцінити через співвідношення заробітної плати як основного джерела доходів із прожитковим мінімумом. Умовно можна прийняти розмір фактичного прожиткового мінімуму за необхідний споживчий кошик. Так, у 2020 р. на мінімальну заробітну плату можна було придбати лише 1,3 споживчого кошика, в той час як на середню заробітну плату можна придбати 3,0 споживчих кошики (рис. 3).

В 2021 р. ситуація дещо покращилась і на мінімальну заробітну плату можна було придбати 1,4 споживчого кошика. Це сталося за рахунок планового підвищення мінімальної заробітної плати у січні 2021 р. до 6000 грн. (на 20% порівняно з груднем 2020 р.). Але незважаючи на це, рівень мінімальної заробітної плати недостатній для задоволення основних потреб працюючих та їхніх сімей. Що стосується середньої заробітної плати, то на неї можна придбати 3,3 споживчого кошика (порівняно із груднем 2020 р. середня заробітна плата збільшилася на 23,1%) [12].

За даними агентства Info Sapiens [14] вже в березні 2020 р. 60% опитаних зазначили, що мають фінансові втрати, в тому числі через: зменшення регулярного доходу (38%), повну втрату доходу (16%) та втрату роботи (14%). Зменшення доходів та втрата роботи призвели до того, що для задоволення потреб в період економічної коронавірусної кризи значна частина населення змінює свої усталені практики споживання і вимушена економити.

Таблиця 1

Структура грошових доходів населення України, 9 міс. 2019 – 9 міс. 2021 рр.; %

Тип доходу	2019 рік	2020 рік	2021 рік
Оплата праці	62,3	62,0	64,3
Доходи від підприємницької діяльності та самозайнятості	7,1	6,1	5,7
Доходи від продажу сільськогосподарської продукції	2,6	2,3	2,5
Пенсії	17,8	19,2	21,3
Грошова допомога від родичів та інших осіб	4,1	3,5	4,3
Інші грошові доходи (в т.ч вартість спожитої продукції, отриманої з особистого підсобного господарства та від самозаготівель; стипендії, допомоги та субсидії, надані готівкою та інші надходження)	6,1	6,9	1,9
Всі грошові доходи	100	100	100

Джерело: побудовано співробітниками ІДСД ім. М.В. Птухи НАНУ за даними Державної служби статистики [9]

Таблиця 2

**Зміни статусу зайнятості внаслідок пандемії,
залежно від типу поселення, Україна, 2020 р.; %**

З якими проявами економічної кризи в Україні в результаті карантину зіткнулися Ви особисто або члени Вашої сім'ї?	Київ	Велике місто	Невелике місто	Село
Я був звільнений з роботи	6,7	2,6	2,7	2,6
Члени моєї сім'ї були звільнені з роботи	3	7,5	6,7	5,6
Я залишився без заробітку під час карантину	24,6	19,8	17,3	13,2
Члени моєї сім'ї залишилися без заробітку під час карантину	21,6	16	23,3	18,2
Виплата в неповному обсязі заробітної плати (пенсії)	14,2	12,6	16,8	8,3
Невиплата заробітної плати (пенсії)	6,7	3,4	2,6	5,3

Джерело: [10, с. 325]

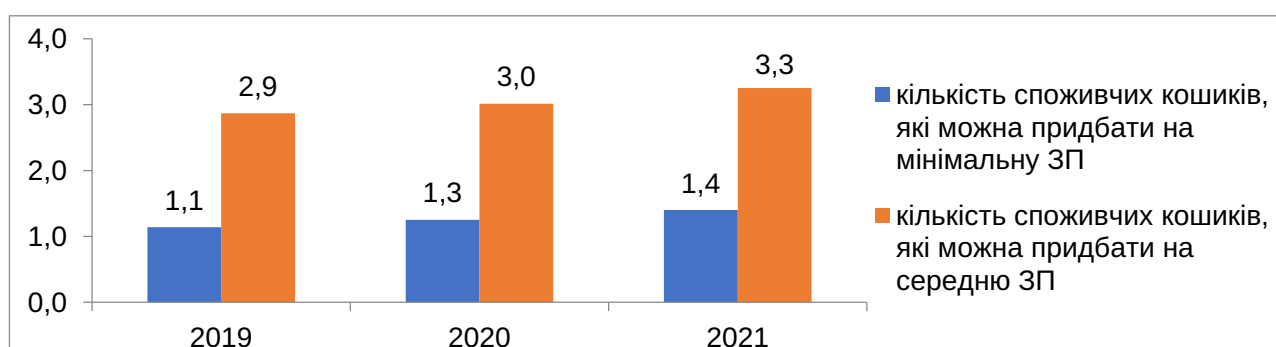

Рис. 3. Динаміка купівельної спроможності мінімальної та середньої заробітної плати в Україні в перерахунку на вартість споживчого кошику, 2019–2021 рр.; кількість

Джерело: розраховано та побудовано співробітниками ІДСД ім. М.В. Птухи НАНУ за даними [11–13]

Споживчі можливості та зміна споживчої поведінки в умовах карантинних обмежень. Основною поведінковою стратегією на період карантину та подолання його наслідків населення обирало економію коштів та заощадження (згідно з даними агентства Info Sapiens, про це зазначили 77% респондентів). За даними соціологічного опитування Український моніторинг [10, с. 325], 33,2% респондентів обмежують купівлю одягу, взуття, інших речей, 27% – скорочують споживання продуктів харчування. Особливо такі практики характерні жителям великих міст (рис. 4).

З початком пандемії в 2020 р. через те, що значна частка домогосподарств України залишилася без роботи та втратила (принаймні тимчасово) стабільний дохід, основна увага була зосереджена на задоволенні основної потреби – в харчуванні, тож і без того найвагоміша стаття в структурі загальних витрат стала ще більшою – майже 52% порівняно

із 49,5% у 2019 р. Очевидно, що вона збільшилася за рахунок скорочення інших складових – непродовольчих витрат та послуг. Вже в 2021 р. українським домогосподарствам вдалося відновити споживчі можливості та повернутися до звичної споживчої поведінки, характерної для до карантинного періоду (2019 р.) (рис. 5).

Доволі сильного впливу коронавірусної кризи зазнали сільські домогосподарства порівняно із міськими. В першій хвилі вони так само як містяни збільшили витрати на харчування, однак це відбулося лише за рахунок скорочення витрат на послуги (майже в двічі до 9%), тоді як решта складових структури витрат навпаки зросли. Зокрема, в 2020 р. сільські домогосподарства спрямовували 10,6% від загальних витрат на неспоживчі сукупні витрати. І якщо за період другої хвилі карантинних заходів містянам вдалося відновити загальну структуру витрат на рівні

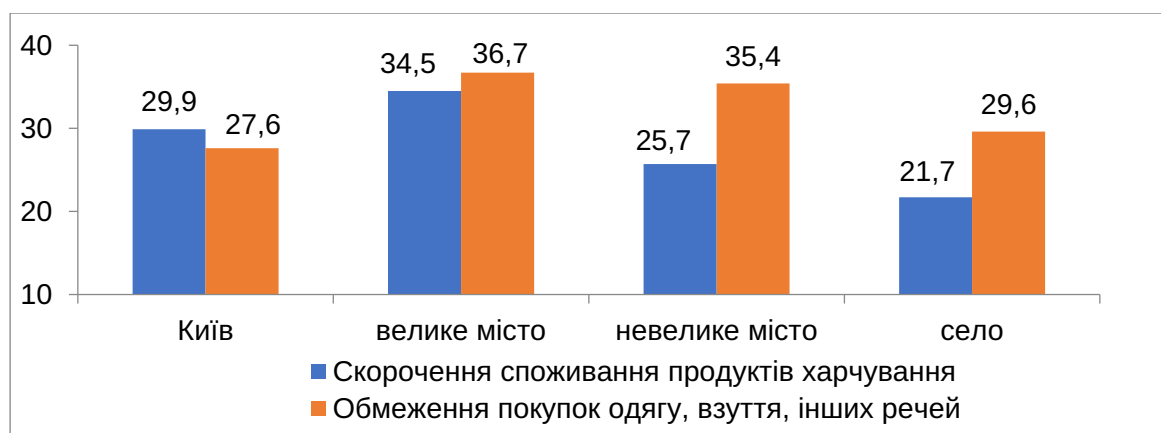

Рис. 4. Зміна практик споживання серед українських домогосподарств в результаті карантинних заходів, березень 2020 р.; %

Джерело: побудовано співробітниками ІДСД ім. М.В. Птухи НАНУ за даними [10, с. 325]

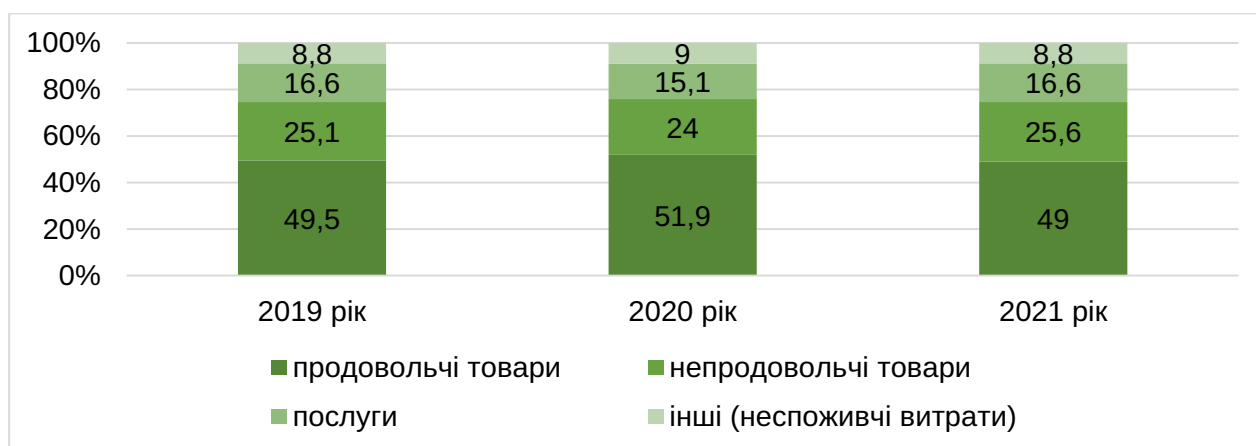

Рис. 5. Динаміка загальної структури витрат домогосподарств України, 9 міс 2019 – 9 міс 2021 рр., %

Джерело: побудовано співробітниками ІДСД ім. М.В. Птухи НАНУ за даними Державної служби статистики [9]

2019 р., то сільські жителі, хоча й змогли певним чином покращити свої споживчі можливості за рахунок скорочення витрат на харчування та збільшення витрат на непродовольчі та неспоживчі товари, однак продовжили нехтувати послугами.

Під час першої хвилі карантинних заходів запобігання розповсюдженню коронавірусу в 2020 р. споживча поведінка сімей з дітьми була аналогічною до загальнонаціональних тенденцій і майже не відрізнялась від поведінки бездітних домогосподарств. Під час другої хвилі споживчі можливості сімей з дітьми відзначаються певним покращенням, зокрема щодо непродовольчих товарів, однак на відміну від бездітних домогосподарств їм не вдалося відновити доковідний (2019 р.) рівень

витрат на послуги та неспоживчі товари. І хоча це можна пояснити як зменшенням рівня доходів даного типу домогосподарств, що позначилися на їх можливості робити заощадження, так і введенням заборони на відвідування окремих закладів, що надають освітні, культурні та інші соціально-побутові послуги, та все ж така ситуація суттєво обмежує можливості сімей з дітьми турбуватися про своє майбутнє і змушує зосередитися на задоволенні поточних потреб.

Харчування. Так, за умов обмеженості ресурсів домогосподарств, найбільш поширеною поведінковою стратегією є не тільки скорочення витрат на непродовольчі товари та послуги (йшлося вище), а й зміна харчових уподобань. Зазвичай щоб зберегти на звич-

ному рівні споживання певних груп продуктів відбувається нехтування їх якістю та різноманіттям, рідше – зберігається якість за рахунок скорочення кількості, ще рідше – домогосподарства можуть відмовитися від певних груп продуктів на користь інших.

Харчові уподобання українців під час обох хвиль коронавірусної кризи демонструють певну сталість за кількісними характеристиками. В цілому раціон українських домогосподарств впродовж багатьох років залишається певним чином низькоякісним, незбалансованим та таким, що не відповідає нормам (навіть якщо брати до уваги останні доступні дані щодо нормативної кількості споживання основних груп продуктів, розраховані МОЗ в 2018 р.) [15]. Тож ледь помітне скорочення кількості спожитих хліба, цукру, картоплі, фруктів та овочів, при падінні рівня доходів та збільшенні частки витрат на харчування, можуть свідчити про перехід до більш дешевих продуктів, скороченні різноманіття та навіть про зниження їх якості (рис. 6).

На жаль, наявна статистична інформація не дозволяє детально прослідкувати ці зміни, проте різні соціологічні та маркетингові дослідження щодо впливу коронавірусу на споживчу поведінку населення України засвідчили, що, наприклад, зменшення споживання містянами олій, хліба, фруктів та овочів відбулося за рахунок відмови від імпортованих, екзотичних та більш дорогих товарів на користь більш звичних українській харчовій культурі продуктів.

Обидві коронавірусні кризи не мали серйозного впливу на харчові уподобання, при цьому жителям різних типів поселень (в розрізі кількості), а можливості населення щодо забезпечення основними групами продуктів в залежності від типу поселень в цілому демонструють тенденції ідентичні до загальнонаціональних.

Також поза впливом коронавірусних криз залишилася ситуація щодо споживчих можливостей різних типів домогосподарств: як і в докризовий період сім'ї з дітьми споживають меншу кількість продуктів за усіма групами ніж бездітні, але відмінною рисою залишається найнижча відповідність нормативному харчуванню. Так, їм притаманне споживання фруктів, овочів, м'яса та молока лише на рівні 35–45% від норми. Тож, наповненість їх раціону хлібом, оліями, цукром та обмеженість споживання корисних для дітей м'яса, молочних продуктів, риби, фруктів і овочів, яка завжди свідчила про обмеженість їх ресурсів, під впливом коронавірусної кризи може ще більше погіршити якісну складову їх харчування.

За декілька років до першої хвилі карантину, зумовленого коронавірусною епідемією, серед домогосподарств України намітилася тенденція до скорочення енергетичної цінності добового раціону, в т.ч. завдяки поширенню трендів до здорового харчування. Попри те, що більшість соціологічних досліджень продемонстрували зростання частки витрат на харчування та зазначили, що перебуваючи

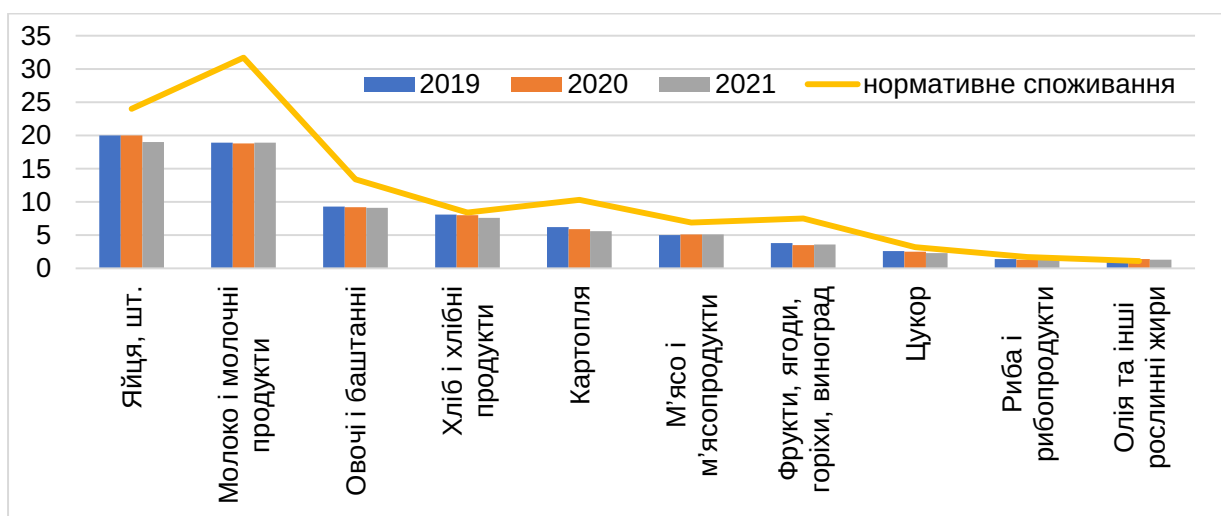

Рис. 6. Споживання продуктів харчування по основних групах залежно від наявності дітей у складі домогосподарства, Україна, 9 міс. 2019 – 9 міс. 2021 рр., кг на місяць на особу

Джерело: побудовано співробітниками ІДСД ім. М.В. Птухи НАНУ за даними Державної служби статистики [9]

вдома багато хто став більше / частіше харчуватися, в період першої хвилі коронавірусу тенденція зберіглася. Так, якщо в 2019 р. добовий раціон українця в середньому становив 2951 ккал, то вже в 2021 р. – 2779 ккал. Позитивні зміни відбулися за рахунок зменшення споживання жирів та вуглеводів (134 г проти 128 г та 357 г проти 331 г) [16, с. 373].

Витрати домогосподарств на непродовольчі товари та послуги в період карантинів 2020 та 2021 років. Як зазначалося вище, під час двох хвиль коронавірусної кризи в Україні домогосподарства вдалися до вимушеної економії та трансформації усталеної практики споживання, насамперед в частині скорочення необов'язкових покупок та «відкладення» поточних платежів. Всі витрати на непродовольчі товари та послуги умовно можна розділити на дві групи:

– обов'язкового характеру, які домогосподарство здійснює щомісяця для забезпечення певних індивідуальних фізіологічних та соціальних потреб – сплата за житло та ЖКП, транспорт, освіту, зв'язок;

– за потребою, тобто, з одного боку, витрати на них можна мінімізувати, керуючись розумними потребами, а з іншого – здійснювати тільки коли того вимагають життєві обставини, наприклад, на охорону здоров'я, побутову техніку та домашнє приладдя, одяг та взуття, дозвілля та ін.

Більш детальне вивчення структури витрат засвідчує, що з першою хвилею коронавірусної кризи (2020 р.) домогосподарства здійснили переоцінку своїх можливостей в частині споживання непродовольчих товарів та послуг, зокрема про це свідчить скорочення питомої ваги витрати на одяг / взуття (0,6 в.п.), транспорт (0,9 в.п.), освіту (0,3 в.п.), ресторани / готелі (1,1 в.п.) та витрати, пов'язані з оплатою житла та житлово-комунальних послуг (0,9 в.п.). І якщо певні витрати скоротилися не стільки через нестачу коштів на їх придбання, скільки через зниження потреби в них через запровадження карантинних заходів (як то транспортні послуги чи освітні), то скорочення частки витрат на ЖКП (крім нестачі коштів у домогосподарства на їх оплату) можна пояснити свідомим вибором. Тобто часткова оплата або взагалі несплата за товари та послуги житлово-комунальної сфери – певна стратегія «відкладеного платежу» яка дозволяє при обмеженому бюджеті перерозподілити кошти для задоволення більш нагальних поточних потреб (харчування, лікування та ін.) Оскільки в Україні не працюють належним чином механізми реалізації нарахування пені за невчасну сплату ЖКП, крім того на законодавчому рівні було прийнято низку нормативно-правових документів щодо підтримки тих осіб, які через запроваджений карантин були не в змозі

Таблиця 3

Динаміка структури витрат домогосподарств України, 9 міс. 2019 – 9 міс. 2021 рр., %

Статті витрат	2019 рік	2020 рік	2021 рік
продукти харчування та безалкогольні напої	49,5	51,9	49
одяг та взуття	5,2	4,6	4,6
житло, вода, електроенергія, газ та інші види палива	14,7	13,8	15
предмети домашнього вжитку, побутова техніка та поточне утримання житла	1,8	2,2	2,2
охорона здоров'я	4,2	4,3	4,8
транспорт	4,9	4	4,5
зв'язок	2,8	3,4	3,4
відпочинок і культура	1,6	1,5	1,6
освіта	1,1	0,8	1
ресторани та готелі	2,8	1,7	2
різні товари та послуги	2,6	2,8	3,1
інші неспоживчі витрати	8,8	9	8,8
Разом	100	100	100

Джерело: побудовано співробітниками ІДСД ім. М.В. Птухи НАНУ за даними Державної служби статистики [9]

вчасно сплачувати за спожиті житлово-комунальні послуги.

Натомість перебування під час карантину більшої частини населення вдома позначилося на збільшенні часток витрат пов'язаних із облаштуванням житла, закупівлею необхідних товарів тривалого користування (як комп'ютери, ноутбуки та ін.) та інших предметів домашнього вжитку. Оскільки більшість населення змушені були перейти на дистанційну форму роботи та навчання, то очікувано зросли витрати на зв'язок (3,4% проти 2,8%). Несуттєво, але все ж таки спостеріглося збільшення витрат на охорону здоров'я (табл. 3).

Друга хвиля коронавірусної кризи зберегла тенденцію щодо зростання частки витрат на охорону здоров'я, яка в 2021 р. склала вже 4,8% (проти 4,3% в 2020 р та 4,2% у 2019, до епідеміологічного році). Решта статей, пов'язаних із запровадженням послабленого карантину та обмеженням доступу населення до закладів освіти, культури, дозвілля та транспорту дещо зросли, однак все ж не вийшли на рівень показників докризового періоду. В 2021 р. українські домогосподарства знов переглянули своє ставлення до витрат на ЖКП, тож їх частка в структурі загальних витрат збільшилася аж на 1,2 в.п. порівняно із 2020 р. та склала 15% (див. табл. 3).

Характерною рисою споживання сільських домогосподарств України завжди були нижчі можливості в частині витрат на послуги, насамперед через нерозвиненість соціальної інфраструктури в сільській місцевості або через брак коштів та часу, віддаленість необхідних соціально-побутових, освітніх, оздоровчих чи розважальних об'єктів. Тож очікувано, що під час першої хвилі пандемії в 2020 р. через запроваджені заборони, витрати на окремі послуги скоротилася ще більше. Водночас, міські та сільські домогосподарства перерозподілили свої витрати з урахуванням вимог часу та спрямували їх на забезпечення процесу дистанційного навчання та роботи, підвищення комфортності жита. Відтак зростанням впродовж 2020 та 2021 років відзначаються витрати на зв'язок, утримання житла та придбання побутової техніки, а також витрати на транспорт (що пояснюється тим, що в умовах карантину змусило населення «пересісти» з громадського транспорту на власний чи користатися послугами таксі). На відміну від містян, яким вдалося під час другої хвилі коронавірусу відновити споживання освітніх

послуг до рівня 2019 р., сільські домогосподарства продовжили скорочувати цю статтю витрат. Ситуація викликає занепокоєння особливо зважаючи на те, що за менш важливими для життєдіяльності статтями витрат як відпочинок, культура, відвідування ресторанів та готелів сільські жителі змогли повернути доковідний рівень витрат.

Аналогічна до загальноукраїнською є ситуація із розподілом витрат під час карантинів 2020 та 2021 рр. на непродовольчі товари та послуг серед різних типів домогосподарств України. Не будемо зупинятися на особливостях споживання сімей з дітьми та бездітних, зазначимо, що статті витрат які «просіли» на під впливом коронавірусної кризи 2020 р., обидва типи домогосподарств змогли відновити в 2021 р. і повернути задоволення своїх потреб на рівень 2019 р.

Оцінка ситуації з бідністю у 2019–2021 роках: перші наслідки коронавірусної кризи. Епідемія коронавірусу стала тригером світової фінансово-економічної кризи, що українських реаліях наклалося на вже існуючі кризові явища. Одним з деструктивних наслідків коронакризи є зростання рівня бідності. Протягом тривалого періоду досліджень бідності в Україні спостерігалось формування усталених тенденцій щодо масштабів бідності: перманентне зниження рівні абсолютної бідності починаючи з 2001 р. (з незначним підвищенням в період кризи 2008–2009 років), показники відносної бідності залишалися практично незмінними впродовж 2000-х років (з незначними коливаннями).

Отже, у ковідному 2020 р. відбулися такі зміни порівняно з доковідним періодом:

вперше після 2016 р. відбулося зростання рівня абсолютної бідності, визначеної за межею офіційно затвердженого прожиткового мінімуму (хоча навіть в періоди загостренні кризових явищ у 2014–2015 рр. цей показник постійно знижувався).

натомість, рівень відносної бідності знизився (до рівня 2015 р.), порівняно з 2019 р. відбулося зменшення рівня бідності на 2,1 в.п. – за рахунок зниженням вартісного значення межі відносної бідності за національною, що в свою чергу стало наслідком скороченням номінальних доходів переважної більшості населення.

у 2020 р. порівняно з попереднім роком рівень бідності за витратами нижче фактичного прожиткового мінімуму зріс з 41,3% до 47,2%, а за доходами – лише з 23,1% до 23,2% (табл. 4).

Таблиця 4

Основні характеристики бідності в Україні, 2019–2021 рр.; %

Критерій бідності	2019 рік	2020 рік	2021 рік
Відносний критерій за витратами	24,4	22,3	23,4
Абсолютний критерій за витратами нижче фактичного ПМ	41,3	47,2	39,1
Абсолютний критерій за доходами нижче фактичного ПМ	23,1	23,2	20,6
Абсолютний критерій за доходами нижче законодавчо встановленого ПМ	1,1	1,6	1,3

Джерело: розрахунки співробітників ІДСД ім. М.В. Птухи НАН України за даними Обстеження умов життя домогосподарств України Державної служби статистики України

За даними 2021 р. за критерієм фактичного прожиткового мінімуму (як за доходами, так і за витратами) відбулося зниження рівня бідності. Значення не просто повернулися на доковідний період (2019 р.), але й покращилися. Найбільше знизився показник, вимірюваний у витратах, що може свідчити про покращення споживчих можливостей значного числа сімей, насамперед, серед низькодохідних груп. Натомість, рівень бідності за відносним критерієм помітно зріс, що може свідчити про перенесення ефекту економічної стабілізації на процес зростання нерівності.

Економічне падіння 2020 р. не змогло змінити основні профілі бідності:

– Літні люди (особи у віці 75 років і старше) та особи пенсійного віку є найбільш вразливою соціально-демографічною групою населення. Для порівняння серед осіб працездатного віку рівні відносної та абсолютної бідності є значно нижчими (табл. 5).

– Сім'ї з дітьми. Рівень бідності в сім'ях з дітьми вищий порівняно з сім'ями без дітей за будь-яким монетарним критерієм. Спостерігається чітка залежність: чим більше в сім'ї дітей, тим вищим є ризик потрапити до категорії бідних. Якщо показники бідності по сім'ях з однією дитиною знаходяться на рівні середньоукраїнських значень, то вже з появою другої дитини рівень абсолютної бідності зростає майже вдвічі, а поява

Таблиця 5

Динаміка рівня бідності в доковідний та ковідний періоди Україна, 2019–2021 рр.; %

Категорії осіб / тип домогосподарств	Відносний критерій за витратами			Абсолютний критерій за доходами нижче фактичного ПМ		
	2019 рік	2020 рік	2021 рік	2019 рік	2020 рік	2021 рік
Особі пенсійного віку (непрацюючі)	27,3	26,9	29,3	33,3	31,1	31,4
особи старше 75 років	29,2	30,6	30,0	33,1	28,2	27,9
особи віком 20-64 роки	22,3	20,1	21,2	19,9	20,4	17,2
Домогосподарства з дітьми	29,1	25,9	26,9	25,3	26,6	22,4
двоє дорослих з однією дитиною	17,0	17,4	16,5	19,0	18,7	14,3
двоє дорослих із двома дітьми	36,2	28,3	31,0	34,2	34,3	30,5
двоє дорослих із трьома і більше дітьми	54,1	60,2	47,0	53,1	48,0	54,3
з дітьми до 3 років	36,7	26,6	25,8	36,2	29,4	27,6
один дорослий з дітьми	19,0	26,0	26,9	24,9	38,7	31,6
з дітьми, де є принаймні один безробітний	44,3	25,4	42,5	46,1	44,0	48,7
Домогосподарства без дітей	19,0	18,3	19,4	20,6	19,3	18,6
без дітей, де є принаймні один безробітний	37,4	32,5	36,7	39,0	30,8	40,0

Джерело: розрахунки співробітників ІДСД ім. М.В. Птухи НАН України за даними Обстеження умов життя домогосподарств України Державної служби статистики України

третьої дитини збільшує показник тричі (див. табл. 5).

– Наявність безробітної особи у домогосподарстві значно підвищує рівень бідності (особливо це притаманно домогосподарствам з дітьми) (див. табл. 5).

– У сільській місцевості та малих містах рівень бідності є вищим. Спостерігається наступна тенденція: ризик бідності є зворотно пропорційним розміру населеного пункту, бідність найбільш поширена у селах (табл. 6).

Отже, на фоні економічної кризи 2020 р. спостерігається зростання частки населення, чії доходи не дотягують до межі бідності фактичного прожиткового мінімуму. При цьому відбувається незначне зниження рівня відносної бідності, яке відбувається за рахунок зменшення нерівності в доходах на тлі економічної кризи.

Суб'єктивна оцінка змін становища населення під впливом COVID-19. У 2020 р., згідно з даними соціологічного опитування Інституту соціології [10, с. 493–494] на відсутність можливості купувати найнеобхідніші продукти

вказали 27,7% респондентів у 2020 р. (при тому що у доковідний 2019 р. не мали можливості купувати найнеобхідніші продукти 24%), а на недостатність можливості харчуватися відповідно до своїх смаків – 41,5% (у доковідний 2019 р. – 37,8%) (табл. 7). Але однозначно можна стверджувати про збільшення частки населення, якому не вистачає коштів на продукти харчування.

Крім того, варто зазначити, що через світову епідемію коронавірусу зростає рівень позбавлення (депривацій) серед населення. Впливи можна умовно поділити на дві групи: ті, що вже позначились чи будуть позначатися на позбавленнях найближчим часом та частково або повністю будуть нівельовані зі зняттям карантинних обмежень; впливи, що проявляться у більш віддаленій перспективі та будуть тривалими у часі, подолання їх негативних наслідків потребуватиме багато зусиль та ресурсів.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Проведений аналіз дає змогу сформулювати такі висновки:

Таблиця 6

Динаміка рівня відносної бідності в домогосподарствах з дітьми залежно від типу поселення, Україна, 2019 – 2021 рр.; %

Типи домогосподарств	Відносний критерій за витратами			Абсолютний критерій за доходами нижче фактичного ПМ		
	2019 рік	2020 рік	2021 рік	2019 рік	2020 рік	2021 рік
Міські населені пункти	21,0	19,3	20,0	19,9	21,7	18,1
великі міста	16,3	15,0	15,6	15,3	16,3	15,1
м. Київ	12,5	17,5	18,4	8,0	10,3	9,9
великі міста (без м. Києва)	17,2	14,3	14,9	17,1	17,8	16,4
Малі міста	27,8	25,5	26,1	26,4	29,4	22,2
Сільські населені пункти	31,0	28,4	30,3	29,5	26,2	25,7

Джерело: розрахунки співробітників ІДСД ім. М.В. Птухи НАН України за даними Обстеження умов життя домогосподарств України Державної служби статистики України

Таблиця 7

Динаміка самооцінки змін в можливості забезпечити харчування, Україна, 2020–2021 рр.; %

	Можливості купувати найнеобхідніші продукти		Можливості харчуватися відповідно до своїх смаків	
	2019 рік	2020 рік	2019 рік	2020 рік
Не вистачає	24	27,7	37,8	41,5
Важко сказати	17,3	24,1	20,5	25,1
Вистачає	55,3	44,1	39,1	29,3
Не цікавить	3,4	3,7	2,6	3,7
Немає відповіді		0,4		0,4

Джерело: побудовано співробітниками ІДСД ім. М.В. Птухи НАНУ за даними [10, с. 493]

1. Епідемія коронавірусу стала тригером світової фінансово-економічної кризи, що українських реаліях «наклалося» на вже існуючі кризові явища. Негативного впливу економічної кризи зазнали в першу чергу найбідніші верстви населення, але економічне падіння 2020 р. не змогло змінити основні профілі бідності.

2. За умов невизначеності і карантину через епідемію погіршився добробут працюючих осіб, заробітна плата яких є основним джерелом існування більшості українських сімей.

3. Споживання домогосподарств України в період першої хвилі коронавірусної кризи (2020 р.) зазнало певних структурних змін в частині збільшення витрат на харчову складову, але вже друга хвиля (2021 р.) не мала такого негативного впливу і домогосподарствам вдалося відновити свої споживчі можливості до рівня показників доковідного року (2019 р.).

4. Кількісні показники споживання основних груп продуктів не зазнали будь-якого вартого уваги впливу, однак враховуючи скорочення рівня доходів при одночасному зростанні вартості продуктів і частки на їх придбання в бюджетах домогосподарств, можна припустити що відбувся перехід на більш дешеві підгрупи продуктів, скоротилося їх різноманіття та постраждала якість харчування.

Хоча справедливо відмітимо, що енергетична цінність добового раціону продовжила скорочуватися за рахунок зменшення споживання жирів та вуглеводів при збереженні продуктів, що містять білки.

5. Коронавірусна хвиля 2020 року змусила українські домогосподарства перерозподілити ресурси не тільки в частині задоволення першочергових фізіологічних потреб, а й з огляду на нові реалії суспільного життя ввести корективи в споживання непродовольчих товарів та послуг. Насамперед, окрім зростання витрат на охорону здоров'я, що в умовах пандемії зросло витрати на товари та послуги, які забезпечили можливість дистанційно навчатися та працювати – зв'язок, придбання комп'ютерної техніки, а також дозволили підвищити комфортність житла (насамперед завдяки поточному ремонту).

6. Відповідно в період першої коронавірусної кризи, яка супроводжувалася повним локдауном, суттєво скоротилися витрати на дозвілля (відпочинок, туризм, ресторани), транспортні послуги, придбання одягу та взуття, також до «відкладених» витрат було віднесено оплату за житло та ЖКП. Проте друга коронавірусна хвиля відзначилася більш лояльними заходами запобігання епідемії, що дало змогу відновити споживчі витрати за цими статтями до рівня 2019 р.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Вплив коронавірусної кризи на бідність: перші наслідки для України / Черенько Л. М., Полякова С. В., Шишкін В. С., Реут А. Г., Васильєв О. А., Когатько Ю. Л., Заяць В. С., Клименко Ю. А., Новосільська Т. В.; Ін-т демогр. та соц. дослідж. ім. М. В. Птухи НАН України. Київ, 2020. URL: https://www.idss.org.ua/arhiv/poverty_forecast.pdf.
2. Черенько Л. М. Модель рівня життя в умовах соціально-економічної нестабільності : монографія. Київ : Інститут демографії та соціальних досліджень імені М.В. Птухи НАН України, 2021. 423 с. URL: <https://idss.org.ua/arhiv/Model.pdf>.
3. Соціологічне опитування «Соціальні наслідки COVID-19 в Україні» (липень 2021). Інститут соціології НАН України. URL: <https://i-soc.com.ua/ua/bank-sociologichnih-danih-pandemii-covid-19>.
4. Global Economic Prospects. *World Bank Group*. 2020. URL: <https://www.worldbank.org/en/publication/global-economic-prospects#overview>.
5. The long-term impact of COVID-19 on poverty. *Department of economics and social affairs*. URL: https://www.un.org/development/desa/dpad/wp-content/uploads/sites/45/publication/PB_86.pdf.
6. H. Parkes, C. McNeil. Estimating poverty impacts of coronavirus microsimulation estimates. *Institute for Public Policy Research*. 2020. URL: <https://www.ippr.org/files/2020-06/estimating-poverty-impacts-of-coronavirus.pdf>.
7. Сілецька О. (2021). Пік з Covid-19 в Україні – що змінилося в сприйнятті українців. *Ipsos Global Advisor*. URL: <https://cutt.ly/1Z97Wwk>.
8. Сахно Ю. (2021). Опитування громадської думки «Омнібус. Самооцінка щастя населенням України». КМІС. URL: <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1097&page=3>.
9. Статистичний збірник «Витрати і ресурси домогосподарств України за 9 місяців 2021 року». Київ, 2022. URL: https://ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2021/gdvvdg/vrd_9m_21.zip.
10. Українське суспільство: моніторинг соціальних змін (2020). Випуск 7 (21). Інститут соціології НАН України. URL: <https://i-soc.com.ua/assets/files/monitoring/mon2020.pdf>.

11. Фактичний розмір прожиткового мінімуму у 2015-2022 роках. URL: <https://www.msp.gov.ua/news/12286.html>.
12. Мінімальна зарплата в Україні з 2000 по 2022 рр. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/labour/salary/min/>
13. Середня зарплата в Україні. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/labour/salary/average>.
14. Волосевич І., Беланенко Д., Савчук Д. Дослідження громадської думки щодо ситуації у країні під час пандемії COVID-19 Info Sapiens. 2020. URL: <https://cutt.ly/LZ97ejp>.
15. Продовольча безпека в Україні у 2018 році. Огляд основних індикаторів. URL: <https://cutt.ly/wZ97p74>.
16. Статистичний збірник «Витрати і ресурси домогосподарств України в 2021 році». Київ, 2022. 433 с. URL: https://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2022/zb/07/zb_vrd_21.pdf.

REFERENCES:

1. Cherenko L. M., Poliakova S. V., Shyshkin V. S., Reut A. H., Vasyliov O. A., Kohatko Yu. L., Zaiats V. S., Klymenko Yu. A., Novosilska T. V. (2020) *Vplyv koronavirusnoi kryzy na bidnist: pershi naslidky dlia Ukrainy* [The impact of coronavirus crisis on poverty: the first consequences for Ukraine]. Kyiv: Instytut demografii ta sotsialnykh doslidzhen im. M. V. Ptukhy NAN Ukrainy. Available at: https://idss.org.ua/arhiv/poverty_forecast.pdf. [in Ukrainian]
2. Cherenko L. M. (2021) *Model rivnia zhyttia v umovakh sotsialno-ekonomichnoi nestabilnosti* [Standard's of living model in conditions of socio-economic instability]. Kyiv: Instytut demografii ta sotsialnykh doslidzhen imeni M.V. Ptukhy NAN Ukrainy. 423 p. Available at: <https://idss.org.ua/arhiv/Model.pdf>. [in Ukrainian]
3. *Sotsialni naslidky COVID-19 v Ukraini (2021)* [Social consequences of COVID-19 in Ukraine]. Sotsiologichne opytuvannia. Instytut sotsiologii NAN Ukrainy. Available at: <https://i-soc.com.ua/ua/bank-sociologichnih-danih-pandemii-covid-19>. [in Ukrainian]
4. Global Economic Prospects. *World Bank Group* (2020). Available at: <https://www.worldbank.org/en/publication/global-economic-prospects#overview>.
5. The long-term impact of COVID-19 on poverty (2020). *Department of economics and social affairs*. Available at: <https://cutt.ly/oZMXW57>.
6. H. Parkes, C. McNeil (2020) Estimating poverty impacts of coronavirus microsimulation estimates *Institute for Public Policy Research*. Available at: <https://www.ippr.org/files/2020-06/estimating-poverty-impacts-of-coronavirus.pdf>.
7. Siletska O. (2021) Rik z Covid-19 v Ukraini – shcho zminylosia v spryiniatti ukraintsv [A year since Covid-19 in Ukraine – what has changed in the perception of Ukrainians]. *Ipsos Global Advisor v Ukraini*. Available at: <https://cutt.ly/OZMXkMT>. [in Ukrainian]
8. Sakhno Yu. (2021) Opytuvannia hromadskoi dumky «Omnibus. Samootsinka shchastia naselenniam Ukrainy» [Poll of public opinion "Omnibus. Self-assessment of happiness by Ukraine population]. KMIS. Available at: <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1097&page=3>. [in Ukrainian]
9. Statystychnyi zbirnyk «Vytraty i resursy domohospodarstv Ukrainy za 9 misiatsiv 2019 roku» (2020) [Statistical collection "Expenditures and resources of households of Ukraine]. Kyiv. Available at: <https://ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2018/gdvdg/vrdu9mis2019.xlsx>. [in Ukrainian]
10. *Ukrainske suspilstvo: monitorynh sotsialnykh zmin* (2020) Vypusk 7 (21). [Ukrainian society: monitoring of social changes] Instytut sotsiologii NAN Ukrainy. Available at: <https://i-soc.com.ua/assets/files/monitoring/mon2020.pdf>. [in Ukrainian]
11. *Faktychnyi rozmir prozhytkovoho minimumu u 2015–2022 rokakh*. Available at: <https://www.msp.gov.ua/news/12286.html>. [in Ukrainian]
12. *Minimalna zarplata v Ukraini z 2000 po 2022 rr.* [Minimum wage in Ukraine 2000-2022]. Available at: <https://index.minfin.com.ua/ua/labour/salary/min/>. [in Ukrainian]
13. *Serednia zarplata v Ukraini* [Average wage in Ukraine]. Available at: <https://index.minfin.com.ua/ua/labour/salary/average>. [in Ukrainian]
14. *Volosevych I., Belanenko D., Savchuk D. (2020). Doslidzhennia hromadskoi dumky shchodo sytuatsii u kraini pid chas pandemii COVID-19* [Public opinion research of regarding the situation in Ukraine during COVID-19 pandemic] Info Sapiens. Available at: <https://cutt.ly/LZ97ejp>. [in Ukrainian]
15. *Prodovolcha bezpeka v Ukraini u 2018 rotsi. Ohliad osnovnykh indykatoriv* [Food security in Ukraine in 2018]. Available at: <https://cutt.ly/wZ97p74>. [in Ukrainian]
16. *Statystychnyi zbirnyk «Vytraty i resursy domohospodarstv Ukrainy v 2021 rotsi»* (2022) [Statistical collection "Expenditures and resources of households of Ukraine]. Kyiv. Available at: https://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2022/zb/07/zb_vrd_21.pdf. [in Ukrainian]